

De estrik

De estrik behoort, naast hout en natuursteen, tot de meest elementaire vorm van vloerafwerking door de eeuwen heen. De estrik is de benaming voor een uit klei gebakken, geglaazuurde Hollandse vloertegel. Het is de eerste en meest vervaardigde vorm van de keramische vloerafwerkingen die we in de Nederlanden kennen.

TEKST
RIKUS OSWALD

Klassieke vloer in geel/groen uitvoering in klassiek interieur

Monumentale vloer in rijksmonument - privé woning

De ongeglazuurde vloertegel

In een nog eenvoudiger vorm is dit type vloertegel ook in ongeglazuurde vorm bekend. Deze soort laat zich omschrijven als vloertegel van terracotta (gebakken aarde) en is veelal van een lokale, vaak rode klei gebakken. Daarnaast is deze ook bekend in een gesmoorde (grijs tot antraciet) versie. Deze vloertegels zijn en blijven poreus. Vaak werden deze vroeger met was behandeld om ze enigszins waterafstotend te krijgen. Oude terracotta plavuizen, zoals dit type vaak genoemd werd en wordt, lijken door dit soort behandelingen vaak mat of zijdeglans geglaazuurd te zijn. Dit is echter geenszins het geval. Bij verhitting van de tegel blijkt dan ook snel dat we weer bij de aloude terracotta uitkomen.

De kleur van de klei is bepalend voor de meer oranje tot dieprode kleurverschillen, mede veroorzaakt door de temperatuurhuishouding in de oven. De waterafstotende

afwerklaag kan bovendien sturing in het kleurverschil geven. Was, olie of impregnering zijn tot op heden de meest gebruikte middelen. Afhankelijk van de kwaliteit van het middel zal dit sneller herhaald moeten worden om de vloer in waterafstotende conditie te houden. Dit type vloertegel is over de gehele wereld gemaakt, en het voert dan ook te ver om de geschiedenis hiervan te beschrijven. We zullen ons dan ook beperken tot de Hollandse vloertegel gemaakt in de Nederlanden waartoe destijds ook Vlaanderen behoorde. Bovendien belichten we de meest in het oogspringende vloerafwerking: de estrik, ofwel de glazuurde Hollandse vloertegel.

Geschiedenis van de estrik

Het 'vergluassen' ofwel glazuren van al of niet gebakken klei vindt zijn oorsprong in het Midden-Oosten. Via

de handel en overheersing komt de techniek in de vijftiende eeuw in West-Europa en in de zestiende eeuw in het toenmalige handelscentrum van West-Europa, Antwerpen terecht.

In eerste instantie was dit product alleen weggelegd voor de belangrijkste religieuze gebouwen: abdijen, kloosters en kerken, alsmede de paleizen en kastelen van de verschillende koningshuizen en de adel. Vanaf de late Middeleeuwen vindt de estrik in meer algemene vorm, maat en egale kleuren zijn toepassing in het Hollandse burgerinterieur.

De twee meest bekende en deels bewaarde voorbeelden van vroege, zestiende-eeuwse beschilderde majolica vloertegels zijn de tegels voor het hoogkoor van de abdijkerk van Herkenrode (België) en die van de grafkapel van het Engelse landhuis The Vyne, St. John in Hampshire.

Toepassing en gebruik

De geglazuurde vloertegels toegepast in kerken, kloosters en abdijen waren vaak beschilderd en hadden een overwegend religieus karakter. De beschilderde vloertegels in koningshuizen en de adellijke wereld hadden vaak een in individuele opdracht vervaardigd karakter en waren sterk aan de heersende mode onderhevig.

De toepassing in het Hollandse interieur was vaak van een egaal karakter in diverse kleuren gelegd in 'gewoon' dambordpatroon al dan niet overhoeks (in ruitvorm). In luxere versie kan men diverse patronen onderscheiden: figuratief, ster- of bandpatronen. De reden van toepassing in de religieuze wereld was vaak vanwege de vererende en uitbeeldende werking die van de gedecoreerde tegels uitging. In de wereld van adel- en vorstendom was de reden hiervoor veel meer een van het tonen van rijkdom en zelfverheerlijking. De beschilderde vloertegel was een kostbaar product en vanuit technisch oogpunt bekeken echter behoorlijk kwetsbaar. In het Hollandse burgerinterieur heeft dit tegeltype

nauwelijks of geen toepassing gevonden. Wel is hier op grote schaal de estrik in diverse kleuren en maten toegepast. Naast een verfraaiing van de ruimte had dit vooral een logische en praktische reden.

In het Nederlandse klimaat hebben we te maken met vocht en kou en de estrik had aldus tot doel om vocht te weren en te isoleren.

We vinden de estrik van nature dan ook terug in de kelder, gang, keuken en de omgeving van de schouw of stookplaats. Bovendien was de estrik vanwege zijn glazuurlaag makkelijk schoon te houden, onderhoudsvrij en hygiënisch verantwoord. Tot slot niet in de meest onbelangrijke zin: hij was onbrandbaar, dit mede in achtgenomen t.o.v. de veelal houten constructies in de behuizing van die tijd.

Vorm en kleur

De vroegste uitvoeringen van de estriken hadden een mozaïekachtig of handzaam karakter. Dit vanwege de ontwikkeling vanuit historisch oogpunt bekeken of meer praktisch als ze beschilderd moesten worden. Voor de maatvoering kunnen de vloertegels direct met de wandtegels vergeleken worden. Hierbij zijn bovendien verschillende vormen te onderscheiden: vierkante tegels, zeskantige, achtkantige en zelfs uitvoeringen in stervorm. Dit laatste type is vooral geproduceerd om toegepast te worden in een mozaïektegelvloer of een vloer met een specifiek patroonvorm.

De estrik in vierkante vorm is zonder de geringste twijfel in de grootste aantallen geproduceerd. Hierbij zijn verschillende min of meer standaardformaten te onderscheiden. Op de eerste plaats zijn er de kleinere formaten: 10 x 10 cm, 11 x 11 cm, 14 x 14 cm en 16 x 16 cm. Eind zestiende eeuw en begin zeventiende eeuw, wanneer deze vloertegel op een steeds grotere schaal en in toenemende aantallen wordt toegepast, neemt het formaat toe tot 21 x 21 cm en uiteindelijk zelfs tot 22 x 22 cm. Dit had vooral economische redenen. Andere varianten in maatvoering hadden vaak een individueel karakter of er was in het productieproces onvoldoende rekening gehouden met de krimp van de klei bij het drogen en bakken.

In dikte varieert de estrik van ± 2 cm tot $\pm 3,5$ cm. Hierbij spelen de specifieke toepassing, een individuele opdracht en de streekgebondenheid van de vervaardiging een rol.

De beschilderde vloertegels werden vaak blauw, groen/paars of veelkleurig uitgevoerd in de bekende majolicakleuren.

De meest voorkomende kleuren van de egaal geglazuurde estriken zijn okergeel tot oranje, flessengroen, olijfgroen, roodbruin, donkerbruin en zwart. In enkele gevallen zijn ook blauw/witte gevlamde/gestreepte estriken teruggevonden.

Productie estriken:

Vormen in de mal

De gevormde estrik verlaat de mal

Engoberen

Glazuren

Productieproces

Bij het maken van tegels in klei zijn twee verschillende methodes te onderscheiden. Op de eerste plaats kan de tegel gevormd worden door de klei in een bezande houten mal te drukken. Na het afstrijken van de overvloedige klei aan de bovenzijde wordt de gevulde mal weggelegd om te drogen. Hierbij krimpt de klei langzaam los van de mal en kan de kleitegel in gedroogde vorm eenvoudig worden uitgenomen en vervolgens verder worden verwerkt.

De tweede methode is die waarbij de klei tussen twee latten wordt uitgerold waarbij de dikte kon variëren. Deze plakken klei worden op het moment dat zij tot een leerhard materiaal zijn gedroogd op maat gesneden. Dit geschiedt met behulp van een mal met diagonaal in de hoeken geslagen spijkers en een mes. De spijkers dienen om de mal tijdens het snijden op zijn plaats te houden. Nadien zijn en blijven de gaatjes die ontstaan zijn bij het op maat snijden van de kleitegels zichtbaar. Deze zelfde methode werd ook toegepast bij het vormen van wandtegels en wordt tegenwoordig nog slechts zéér sporadisch toegepast. Het toont het authentieke karakter van de tegel.

Op de kleitegel kunnen twee verschillende glazuurtechnieken worden toegepast: de loodglazuurtechniek en de tinglazuurtechniek. Deze laatste techniek wordt ook wel wordt aangeduid als majolica. De productieprocessen van beide technieken

Monumentale vloer in rijksmonument - particulier pand

Klassieke uitvoering in geel/grijsgroen. Kelder particulier woonhuis |

Foto: Poldervondsten magazine

verschillen wezenlijk van elkaar. Bij de loodglazuurtechniek worden de nog ongebakken kleitiegels, wanneer deze tot een leerharde materie zijn gedroogd handmatig overgoten met een engobe (kalkrijke kleislib). Vervolgens worden deze weggelegd om verder te drogen. Na de natuurlijke droging, waarbij de klei tot de eindmaat krimpt, wordt de gedroogde kleitegel handmatig overgoten met loodglazuur. De loodglazuur wordt al of niet met pigmenten vermengd om de tegels een kleur te geven. Deze met loodglazuur overgoten tegels ondergaan geen verdere bewerking en worden daarna afgebakken. Hierbij worden zij in de oven gebakken op een temperatuur van $\pm 1.050^{\circ}\text{C}$, waarbij de glazuur geheel verglaast. De aldus vervaardigde estrik is dus in een één bakstadium tot stand gekomen.

De in tinglazuurtechniek vervaardigde vloertegels daarentegen worden in meerdere fasen gebakken. De op natuurlijke wijze gedroogde kleitiegels worden zonder verdere behandeling eerst tot bisquit gebakken. Deze halfproducten worden daarna handmatig overgoten met tinglazuur. Deze geglazuurde estrik wordt vervolgens met de hand beschilderd volgens hetzelfde procedé als de majolicawandtegels. Tenslotte worden deze beschilderde tegels in een tweede bakproces bij een temperatuur van $\pm 1.000^{\circ}\text{C}$, afgebakken met als eindresultaat prachtige doorbakken verglaasde vloertegels.

De wijze en zorgvuldigheid waarop de hierboven beschreven handmatige handelingen worden uitgevoerd zijn sterk bepalend voor de sfeer en het karakter van het eindresultaat, de voltooide estrik. Via een machinaal of halfmachinaal productieproces is ditzelfde of een vergelijkbaar eindresultaat met eenzelfde esthetische kwaliteit nimmer te bereiken.

Bovendien kan men kan vanuit taalkundig en cultuurhistorisch oogpunt enkel en alleen over estriken spreken wanneer deze volgens de hierboven beschreven methoden zijn vervaardigd. Zij tonen daarmee hun unieke authentieke karakter en dragen in belangrijke mate bij tot de cultuur van het Hollands interieur. ❖

Rikus Oswald is directeur van de Harlinger Aardewerk- en Tegelfabriek.